

Marek Leszczyński

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy w Kielcach

KAPITAŁ LUDZKI JAKO ZASÓB REGIONALNY

Streszczenie: W artykule podjęto kwestię znaczenia kapitału ludzkiego jako operatora rozwoju w wymiarze lokalnym i regionalnym, wskazując na rolę instytucji edukacyjnych (zwłaszcza szkół wyższych). Ważnym postulatem jest elastyczne kształtowanie oferty usług edukacyjnych i traktowanie kapitału ludzkiego jako wspólnego zasobu regionu.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, usługi edukacyjne, szkolnictwo wyższe, rozwój regionu.

1. Wstęp

Artykuł prezentuje rolę kapitału ludzkiego i wiedzy jako czynnika rozwoju ekonomicznego regionu. Podnosi także kwestię kształtowania kapitału ludzkiego w ujęciu regionalnym i potrzebę silniejszego powiązania oferty usług edukacyjnych z potrzebami lokalnej i regionalnej gospodarki.

2. Region jako generator wiedzy

Globalizacja i związana z nią metropolizacja przestrzeni wymuszają odmienne spojrzenie na terytorium. Przewagą konkurencyjną uzyskują terytoria zdolne do twórczego, kreatywnego łączenia posiadanych zasobów materialnych i niematerialnych. Współcześnie to region staje się zalążkiem tworzenia wiedzy i uczenia się¹. Współczesne regiony ewoluują w kierunku regionów uczących się. Zjawisko permanentnego uczenia się, a w efekcie przejścia w region uczący się, wymaga zaangażowania zasobów (a także ich kreowania) o charakterze niematerialnym, takich jak: kwalifikacje, wiedza, umiejętności, kompetencje, postawy. Zasoby te umiejętnie wykorzystane generują wartości ekonomiczne, produkty, usługi dające się sprowadzić do kategorii pieniężnych. Dlatego tak istotne jest, aby podaż wymienionych zasobów miała zdolność do tworzenia produktów wysokiej techniki i usług wyższego rzędu. Aby region postrzegany był jako region uczący się, zaistnieć musi wiele zjawisk i zdarzeń. Nie wystarczy samo nagromadzenie zasobów. Podstawą wszelkich dzia-

¹R. Florida, *Toward the learnig region*, „Futures” 1995 nr 5, s. 528.

łań jest idea, która nakazuje koncentrować się na rozwoju endogenicznym, która szuka powiązań, aktywności, podmiotów w obrębie regionu. Istotna jest integracja różnych strategii i ich operacjonalizacja w kierunku tworzenia podstaw trwałego rozwoju społeczno-ekonomicznego. Działania opierać się powinny na wzmacnianiu konkurencji regionalnej na bazie rozwoju zdolności uczenia się. Integracja sieci powiązań personalnych i przedsiębiorstw ułatwia tworzenie ram rozwoju regionalnego. Tworzenie sieci współpracy między takimi instytucjami, jak: lokalne firmy, władza publiczna, instytucje otoczenia biznesu, szkoły, uczelnie wyższe, instytucje naukowo-badawcze, warunkuje sukces w budowaniu regionalnego „lobby” prorozwojowego i proinnowacyjnego. Jednocześnie sprzyja to wzajemnemu uczeniu się i poprawia wzajemne zaufanie. W zmieniającej się gospodarce, w której dominuje konkurencja oparta na jakości i czasie, szybkie pozyskiwanie wiedzy jest często warunkiem przeżycia organizacji. Za decydującą należy uznać zdolność do szybkiego reagowania, dysponowania odpowiednimi zasobami w odpowiednim czasie oraz umiejętność jak najszybszego znalezienia właściwych partnerów. Miejsce klasycznego związku „alokacja–inwestycja” zajmuje dzisiaj związek „nauka–zmiana”². R. Florida³, uznany za prekursora idei regionu uczącego się, wymienił kilka warunków powstania i funkcjonowania regionu uczącego się. Jego zdaniem na poziomie lokalnym należy rozwijać nowe sposoby zarządzania, charakteryzujące się większą elastycznością, a mniejszą rutynowością, skostniałością, większą otwartością na procesy pozyskiwania wiedzy i szerszym uczestnictwem w partnerstwie publicznym i prywatnym. Zwraca on ponadto uwagę na różnice między dwoma rodzajami rozwoju lokalnego (regionalnego):

1) rozwój lokalny charakterystyczny dla typu fordowskiego, z epoki masowej standaryzacji produkcji, charakteryzuje się głębokim podziałem zadań oraz rozdziałem fizycznym i przestrzennym między miejscem podejmowania decyzji a miejscem produkcji (rozcłonkowanie przestrzenno-funkcjonalne),

2) terytorium uczące się, które – w przeciwieństwie do poprzedniego – opiera się na połączeniu różnych składowych przedsiębiorstwa oraz jego partnerów (łącznie kompetencji).

Coraz większego znaczenia w rozwoju ekonomicznym regionu nabierają czynniki związane z wiedzą, umiejętnościami, postawami. Składowe te wyznaczają wielkość i zasób kapitału ludzkiego regionu. Regionalne zasoby pracy coraz częściej traktuje się jako podaż kapitału ludzkiego (czyli sumę wiedzy, kwalifikacji, postaw mieszkańców), a nie jako siłę roboczą. Zmienia się filozofia i podejście wśród inwestorów. Ci, którzy chcą uzyskać przewagę rynkową, oferując nowoczesne usługi i wyroby, dokonują decyzji lokalizacyjnej na podstawie występującego tam kapitału ludzkiego.

² D. Maillat, L. Kebir, *Learning region*, 1999, cyt. za: O. Tarre's, *Lokalna globalizacja czy globalna lokalizacja*, 2004, s. 37.

³ R. Florida, wyd. cyt.

Tabela 1. Czynniki rozwoju lokalnego/regionalnego

Czynniki rozwoju	Tradycyjny punkt widzenia	Nowoczesny punkt widzenia
Zatrudnienie	Więcej firm to więcej miejsc pracy	Firmy tworzące nowe miejsca pracy dopasowują je do kwalifikacji mieszkańców
Baza rozwojowa	Rozwój istniejących sektorów gospodarki	Tworzenie nowych instytucji gospodarczych
Korzyści miejsca	Korzyści komparatywne bazujące na aktywach fizycznych	Korzyści komparatywne bazujące na jakości środowiska
Zasoby wiedzy	Wiedza istniejących kadr	Wiedza jako operator rozwoju społeczno-ekonomicznego

Źródło: E.J. Blakley, *Planning Local Economic Development. Theory and Practice*, London 1989, za: J. Kot, *Czynniki rozwoju lokalnego*, [w:] *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, Łódź 2001, s. 157

3. Edukacyjne i współczesne organizacje

Ewolucja modeli organizacyjnych ma swoje konsekwencje w sferze wymagań wobec pracowników, od których oczekuje się, by byli: elastyczni, otwarci, kreatywni, potrafili brać na siebie większą odpowiedzialność i pracować w zespołach. Wiedza pojmowana jest jako systematyczne rozwiązywanie problemów. Rozbieżność między kwalifikacjami i umiejętnościami nabywanymi w procesie edukacji a wymaganiami ze strony pracodawców jest coraz większa. Systemy edukacyjne stają się paradoksalnie hamulcem zmiany społecznej i modernizacji po stronie przedsiębiorstw.

Cechy tych mało elastycznych systemów edukacyjnych to⁴:

1) mała podatność tych systemów na zmiany zachodzące w otoczeniu społeczno-ekonomicznym, co ma swoje źródło w biurokratycznej strukturze instytucji kształcących, ale również w tradycji kształtowania edukacji jako dziedziny względnie autonomicznej i wyodrębnionej od działalności praktycznej,

2) nacisk położony na kształcenie specjalistyczne (na podstawie wąskiej dziedziny nauki). Niski stopień internacjonalizacji takich norm, jak: odpowiedzialność, kreatywność, dążenie do osiągnięć, które powinny stać się podstawowymi elementami naszej kultury organizacyjnej (w miejsce statusów związanych z posiadaniem formalnych kwalifikacji i pozycją w formalnej strukturze organizacji).

Zmiany technologiczne przynoszą rewolucję we wszystkich rodzajach prac. Od pracowników oczekuje się rozwiązywania coraz bardziej złożonych problemów, większego zaangażowania i większej odpowiedzialności. Spłaszczanie struktur organizacyjnych oraz powstawanie struktur sieciowych „przesuwa w dół” kompetencje i odpowiedzialność. Presja technologiczna wywierana jest także na systemy edukacyjne.

⁴ G. Krupińska, K. Stobińska, *Inwestowanie w pracownika*, Poltext, Warszawa 1996.

Reguły organizacyjne tradycyjnego systemu edukacyjnego zamykają proces kształcenia z dala od realnych zjawisk. Programy kształcenia koncentrują się na przekazywaniu wiedzy w zakresie wybranej dyscypliny, względnie dyscyplin blisko z nią związanych. W tak przyjętym systemie edukacji nazywanym przez B. Bernstein zamkniętym⁵ występują „zastępy specjalistów w swojej dziedzinie, którzy w miarę postępów w nauce wiedzą coraz więcej o coraz bardziej ograniczonym zakresie zjawisk. Specjalistów, którzy uzyskując wymagane świadectwa i certyfikaty, monopolizują dostęp do określonych pozycji społecznych i zawodowych. W tym sensie zamknięte systemy edukacyjne reprodukcją ‘strukturalną racjonalność’ opartą na wąskiej specjalizacji i kontroli”. Inaczej scharakteryzować można otwarte systemy edukacyjne. Kładą one nacisk na silną integrację i interakcję procesu kształcenia z realnymi procesami zachodzącymi w różnych sferach życia społecznego, gospodarczego i politycznego. Realizują one koncepcję kształcenia, którego celem jest rozwijanie umiejętności uczenia się, łączą w programach nauczania treści należące do odmiennych dyscyplin (wiedza techniczna przeplata się z wiedzą społeczną i humanistyczną), umożliwiają wpływ uczącego się na przebieg własnej edukacji przez indywidualizację programów nauczania. W systemach tych prym wiedzie holistyczna wizja człowieka, a także silne zakotwiczenie edukacji w życiu społeczno-ekonomicznym. Efektem kształcenia w systemie edukacji otwartej jest otwieranie dostępu do wiedzy, które umożliwia większą mobilność jednostki na rynku pracy, jak również pobudza ruchliwość społeczną, otwartość na nowe idee i pomysły. Systemy edukacyjne, znajdujące się pod stałą presją rynku, ewoluują od systemów zamkniętych (zorientowanych na jednostronny przekaz wiedzy) w kierunku systemów otwartych (opartych na przekonaniu o konieczności rozwijania zdolności uczenia się). Jednocześnie trzeba pamiętać o występowaniu różnorodnych ograniczeń tej zmiany. Edukacja, zwłaszcza wyższa, ma wpisaną w swoją naturę, ukształtowaną przez wieloletnią tradycję i praktykę, niechęć do zmian i swoisty opór przed wpływem świata zewnętrznego.

Kształcenie w ramach systemów otwartych wymaga, aby wszystkie elementy i fazy procesu edukacji były wzajemnie powiązane. Jeśli idea budowy otwartego systemu edukacyjnego ma spełnić określone oczekiwania i stać się głównym czynnikiem zmiany społecznej, to należy wypracować katalog podstawowych wartości charakteryzujących ten system, analogicznie jak miało to miejsce w przypadku zamkniętych systemów edukacyjnych, gdzie wzór stanowił „fachowiec w swojej dziedzinie”. Popularyzacja nowego sposobu myślenia i działania zwraca uwagę na kulturowe uwarunkowania społeczeństwa innowacyjnego, otwartego na zmiany i twórcze działanie. Podstawą nowego stylu myślenia i działania nie może być odgórnie zaprojektowana zmiana reglamentowana przez biurokratyczne mechanizmy władzy politycznej. Przeciwnie, współczesna organizacja życia społecznego wokół procesów i idei, zdecentralizowane struktury oparte na w miarę autonomicznych

⁵ B. Bernstein, *Odtwarzanie kultury*, PWN, Warszawa 1990.

zespołach powodują, że każdy w zakresie określonym przez własne kompetencje i umiejętności, także ambicje, jest odpowiedzialny za określone działania. „Pojęcie odpowiedzialności nabiera nowego znaczenia. Odpowiedzialność przestaje być niepodzielna, przypisana do określonych funkcji – staje się współodpowiedzialnością. Tak rozumiana odpowiedzialność realizuje się przez zaakceptowanie potrzeby rozwijania własnych kompetencji i umiejętności, potrzeby koordynacji opartej na współdziałaniu. Trzy elementy:

- koncepcja uczenia się jako otwartego procesu,
- zasada odpowiedzialności oraz
- zasada współdziałania

mogą stanowić podstawę budowania społeczeństwa uczącego się”⁶.

4. Tendencje edukacyjne i czynniki je kształtujące

Właściwa proporcja między poszczególnymi kierunkami studiów powinna stać się nie tylko przedmiotem troski instytucji edukacyjnych czy instytucji rynku pracy, ale także samych pracodawców. Wobec systemu edukacyjnego, w tym szkół wyższych, formułowane są liczne postulaty. Przy czym, jak pokazuje doświadczenie, i to nie tylko polskie, sam system nie jest w stanie przeorientować się, usprawnić, potrzeba do tego istotnych impulsów zewnętrznych. Administracja samorządowa, zwłaszcza ta na poziomie regionalnym, może i powinna odegrać rolę koordynatora systemu edukacyjnego w regionie. Może się to stać przez zbudowanie sieci współpracy między szkołami, pracodawcami i administracją, która aktywnie będzie monitorować potrzeby edukacyjne mieszkańców i popyt na określone kwalifikacje wśród inwestorów. Wspólne kształtowanie programów edukacyjnych w systemie szkolnym, a także pozaszkolnym (edukacja ustawiczna) byłoby wyrazem wspomnianej współpracy, a także decentralizacji systemu edukacyjnego. Obowiązkiem państwa staje się w obecnej dobie wyposażenie wszystkich obywateli „w umiejętność posługiwania się informacjami, ich gromadzenie, selekcjonowanie, porządkowanie, zarządzanie nimi”⁷.

Zmiany w otoczeniu warunkują określoną sytuację jednostki. Sytuacja społeczna każdego będzie w coraz większym stopniu zależna od zdobytej wiedzy. Społeczeństwo jutra będzie inwestować w wiedzę i stanie się społeczeństwem uczenia się i nauczania, w którym każdy będzie tworzył swoje kwalifikacje⁸. Permanentne uczenie się staje się wyzwaniem, koniecznością, ale także szansą na dostęp do rynku pracy, w dobie konkurencji i globalizacji. Jednostki znajdujące się poza systemem

⁶ G. Krupińska, K. Stobińska, wyd. cyt., s. 114.

⁷ *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, Raport UNESCO, 1998, s. 17-19.

⁸ J. Maciejewski, *Egalitaryzm – szansa czy wymóg społeczeństwa postindustrialnego. Wybrane aspekty socjologiczne*, [w:] *Egalitaryzm, kształcenie masowe czy przymus kształcenia w społeczeństwie demokratycznym*, G. Gawel-Luty (red.), Pomorska Akademia Pedagogiczna, Słupsk 2001, s. 66.

ciągłego uczenia się skazane są na wykluczenie i trwałą „niebyt” zawodowy. Dostęp do edukacji staje się dzisiaj głównym wyrazicielem hasła równych szans uczestnictwa w życiu społeczno-ekonomicznym. Szczególne oczekiwania rzeczywistość formułuje wobec absolwentów uczelni. Nieustanne uzupełnianie wiedzy, dbałość o własny rozwój zawodowy, podnoszenie kwalifikacji to warunek nie tylko odniesienia sukcesu zawodowego, ale więcej – to warunek trwania na rynku pracy. Absolwent szkoły wyższej nie tylko musi reagować na rzeczywistość, powinien także umieć antycypować ją i być jej współkreatorem. Zatem szkoła wyższa ma przed sobą poważne wyzwania. Chodzi nie tylko o „pasywne” dostarczanie kadr z wyższym wykształceniem, ale także, a może przede wszystkim, o kształtowanie postaw przedsiębiorczości, innowacyjności i adaptacyjności.

Oferta usług edukacyjnych w regionach ulegać będzie dalszej dywersyfikacji. Związane jest to z odmienną strukturą gospodarki regionalnej w regionach o różnym poziomie rozwoju i różnym potencjale rozwojowym. Kreowanie kapitału ludzkiego w regionach peryferyjnych powinno być większe i bardziej intensywne niż w regionach lepiej rozwiniętych, ponieważ znaczna część absolwentów szkół przemieszcza się w stronę rozwijających się dynamicznie metropolii. Jednocześnie dyskutowana obecnie reforma edukacji, w tym zwłaszcza wyższej, powinna zaowocować większą decentralizacją w kształtowaniu programów i kierunków kształcenia. Oferta powinna być powiązana z regionalnymi rynkami pracy, niezbędne jest także wzmocnienie roli pracodawców i biznesu w kształtowaniu tej oferty. Dyskutowane zmiany powinny zaowocować zwiększeniem roli praktyk zawodowych, kształcenia w miejscu pracy (*on the job training*), a także takim profilowaniem przyszłego absolwenta, aby był on pełnowartościowym uczestnikiem rynku pracy. Miarą wysokiej jakości wykształcenia i jego przydatności jest wskaźnik zatrudnienia absolwentów. W całej filozofii edukacji należy odejść od postrzegania szkoły, w tym szkoły wyższej, jako samoistnego bytu w kierunku postrzegania jej jako aktywnego uczestnika życia gospodarczego i społecznego. Jednocześnie sami pracodawcy także powinni w większym zakresie włączyć się w kształtowanie oferty edukacyjnej przez szkoły. Należy zatem podjąć wiele działań służących poprawie relacji edukacja–rynek pracy, w tym m.in. takie jak:

1. „Uzawodowienie” kształcenia na pierwszym stopniu studiów. Kształcenie na tym poziomie ma mieć charakter powszechny i przygotowujący do zawodu. Należy zatem włączyć praktyków w proces kształcenia, upowszechnić system kształcenia przemiennego z obowiązkowymi kilkumiesięcznymi stażami w praktyce gospodarczej dla studentów.

2. Kształcenie na drugim stopniu powinno zachować charakter akademicki i być traktowane jako oferta dla wybranych (wprowadzenie ostrzejszych mechanizmów selekcji).

3. Studia doktoranckie powinny mieć charakter kształcenia elity kierującej procesami modernizacji ekonomicznej i społecznej, a nie jako kształcenie powszechne, masowe dostępne dla wszystkich absolwentów niższych poziomów kształcenia. Nie-

zbędne jest bardzo silne powiązanie studiów doktoranckich z badaniami na uczelniach. Rozprawa doktorska nie może być jedynie pochodną zainteresowań doktora, ale powinna służyć rozwiązaniu konkretnego problemu zgłaszanego przez praktykę gospodarczą (zwłaszcza w naukach technicznych i społecznych).

4. Należy odejść od finansowania uczelni powiązanego z liczbą studentów, ponieważ taki algorytm przyczynia się do bezkrytycznego przyjmowania „wszystkich chętnych” na studia pierwszego, drugiego i trzeciego stopnia. Algorytm ten powinien być związany raczej z finansowaniem działalności badawczej użytecznej rynkowo i społecznie.

5. Minima kadrowe w uczelniach należy ustalać w sposób elastyczny w zależności od kierunku studiów, powinno się przy tym uwzględniać zaangażowanie praktyków w tych minimach niekoniecznie posiadających stopnie i tytuły naukowe (dotyczy to zwłaszcza studiów pierwszego stopnia).

Literatura

- Bernstein B., *Odtwarzanie kultury*, PWN, Warszawa 1990.
- Blakley E.J., *Planning Local Economic Development. Theory and Practice*, London 1989, za: J. Kot *Czynniki rozwoju lokalnego*, [w:] *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, D. Stawasz, T. Markowski (red.), Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001.
- Crozier M., Friedberg E., *Człowiek i system. Ograniczenia działania zespołowego*, PWE, Warszawa 1988.
- Crozier M., *Przedsiębiorstwo na podsluchu. Jak uczyć się zarządzania postindustrialnego*, PWE, Warszawa 1993.
- Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, Raport UNECSO, 1998.
- Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, T. Markowski, D. Stawasz (red.), Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001.
- Florida R., *Toward the learnig region*, „Futures” 1995 nr 5.
- Krupińska G., Stobińska K., *Inwestowanie w pracownika*, Poltext, Warszawa 1996.
- Leszczyński M., *Rola edukacji w kształtowaniu innowacji i gospodarki opartej na wiedzy*, [w:] *Region w gospodarce opartej na wiedzy*, A. Jewtuchowicz (red.), UŁ, Łódź 2007.
- Leszczyński M., *Otwarte systemy edukacyjne w budowaniu regionu uczącego się*, [w:] *Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów*, M. Szczepański, K. Bierwiaczonek, T. Nawrocki (red.), UŚ, Katowice 2008.
- Maciejewski J., *Egalitaryzm – szansa czy wymóg społeczeństwa postindustrialnego. Wybrane aspekty socjologiczne*, [w:] *Egalitaryzm, kształcenie masowe czy przymus kształcenia w społeczeństwie demokratycznym*, G. Gaweł-Luty (red.), Pomorska Akademia Pedagogiczna, Słupsk 2001.
- Marciniak S., *Innowacje i rozwój gospodarczy*, Ośrodek Nauk Społecznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1998.

Marek Leszczyński

HUMAN CAPITAL AS THE REGIONAL RESOURCE

Summary: The article addresses an issue of the meaning of human capital as a development operator on a local and regional scale, indicating the role of educational institutions (in particular higher schools). The important demand is a flexible shaping of offers of educational services and treating human capital as a common regional resource.